

11-12 жовт. 2012 р., м. Київ / Державна архівна служба України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства, Центр. держ. електрон. архів України, Нац. Академія держ. упр. при Президентові України. - К., 2012. - С. 73-80.

12 Храмовская Н.А. Международный проект InterPares Trust // Делопроизводство. - 2014. - № 2. - С. 85-91.

13 Селіверстова К.Т. Тенденції розвитку професійної освіти архівістів України у контексті світового досвіду // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (19-20 листопада 1996 р.) в 2 ч. / Упорядники В.П.Ляхощкий, І.Б.Матяш. - К., 1997. - Ч. 2. С. 9-15; Матяш І., Калакура Я., Лозицький В., Селіверстова К.: Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (проект) // Студії з архівної справи та документознавства. - Т. 3, - К., 1998. - С. 17-27.

14 Прилепішева Ю.А. Міжнародна конференція Круглого столу архівів (СІТРА) «Архівіст XXI століття: нові стратегії освіти та навчання» // Архіви України. - 2010. - № 1. - С. 220.

15 Прилепішева Ю.А. Участь делегації українських архівістів у X Загальній конференції Євро-Азійського регіонального відділення МРА та Консультативної ради керівників архівних служб держав-учасниць СНД // Архіви України. - 2009. - № 6. - С. 302-303.

Олександр Шишко (Одеса, Україна)

«СПИСОК РОЗСТРІЛЯНИХ ОДЕСЬКОЮ ГУБЕРНСЬКОЮ НАДЗВИЧАЙНОЮ КОМІСІЄЮ ЗА 1920 рік»

У назву статті винесено позначення 16 сторінок архівної справи «Список осіб, які були розстріляні Одеською губернською надзвичайною комісією за бандитизм» (далі «Список»), хронологічні рамки якої охоплюють 1920-1922 роки¹. Справа загалом нараховує три списки, які були складені у листопаді 1922 року Одеським ДПУ у відповідь на запит начальника карного розшуку м. Одеси. Ці списки супроводжував офіційний бланк ДПУ, який було підписано «Замначгуботдела» Петровим, «Начрегстатотделения» Давидовим та секретарем Кацманом з позначеннями «лично», «совершенно секретно» та надписом червоним чорнилом «содержимое под вашу личную ответственность». Також текст бланку містив припис, що до цих списків увійшли розстріляні особи не тільки за бандитизм, а й за інші злочини.

Порівняльний аналіз цього «Списку» з анотаціями справ з архіву СБУ в Одеській області, які вміщено у третьому томі «Одесского мартиролога» та публікаціями у газеті «Вісти/Известия» розстріляних списків за вироками Одеської губернської надзвичайної комісії (ОГНК) дає підстави стверджувати, що цей «Список» навпаки містить більше прізвищ, імен та по батькові осіб, які були розстріляні «за інші злочини», аніж за бандитизм, у всякому разі за лютий-травень 1920 року.

Першим у цьому «Списку» вміщено ім'я Івана Кочубея, якого було заарештовано 25 лютого. Про нього відомо, що він був помічником коменданта міста й порту. Під другим номером значиться Гавриїл Дмитрієв, анотовану справу якого містить 3-й том «Одесского мартиролога». Так само там міститься справа генерала Дмитра Борисенка, у якій вказується на те, що він помер 30 березня від тифу. А в списку він значиться під третім номером як розстріляний. Далі в «Списку» знаходяться імена декількох десятків осіб, стосовно яких немає інформації в анотованих справах «Одесского мартиролога», а також в газетних публікаціях. Можливо це якраз ті особи, які були розстріляні за бандитизм.

Третій том «Одесского мартиролога» містить анотації справ за січень-квітень 1920 року, тому архівний «Список» та газетні публікації дають можливість встановити імена осіб та підстави їхньої страти в наступні місяці. Загалом архівний «Список» містить імена 1477 осіб. Також газетні публікації дають можливість встановити дату останньої згадки про особу, яку було заарештовано протягом лютого-квітня та щодо якої є анотація справи.

Скажімо, у 3-му томі «Одесского мартиролога» висловлено обережне припущення стосовно Богдана Загайкевича про те, що, можливо, він не був розстріляний². Але в розстрільному списку

«Вістей/Известий» від 20 червня вказано, що «галицький офіцер Б.П.Загайкевич агітував й поширював контрреволюційну літературу серед населення та був особистим ад'ютантом отамана повстанців». До речі, в цьому списку вказано імена ще чотирьох солдатів галицької армії, «які брали активну участь у підпільній організації та у підготовці повстання, поширювали відозви польського білогвардійського уряду серед червоноармійців». Це Іван Іванцов (можливо Іванців), Іван Денисяк, Стефан Брикайло, Максим Южгла³. Архівний «Список» по-дає їх імена у дещо викривленому вигляді. Також про страту цих осіб засвідчує фотокопія справи 2575 з архіву СБУ в Одеській області, наведена у книзі «Реабілітовані історією»⁴.

Також у 3-му томі «Одесского мартиролога» стосовно підполковника Володимира Лапкіна, якого було заарештовано 14 лютого «як провокатора, який видав колишнього співробітника НК Сандлера», вказано, що після проведення слідства, остаточного рішення прийнято не було та що подальша доля його не відома⁵. В той же час зазначається, що надпис на обкладинці справи «Виконано, до архіву» може свідчити про його страту. Це припущення знаходить своє підтвердження з розстрільного списку, опублікованого в газеті «Вісти/Известия» 20 квітня 1920 року. Припис «подальша доля невідома» у 3-му томі «Одесского мартиролога» також міститься стосовно Пилипа Голя (Голя), Миколи Недосекіна (Недосикіна), Олександра Смолєєва, яких після арешту та слідства було направлено до концтабору. Але в «Списку» їх імена знаходяться за номерами 15, 53 та 62 відповідно.

У 1920 році вперше розстрільний список газета «Вісти/Известия» надрукувала 20 квітня, він нараховував 60 осіб, серед яких перші 18 були звинувачені у кримінальних злочинах, останні 26 у виготовленні та збуті фальшивих грошових знаків та інших злочинах. З інших 16 осіб про сім з них є інформація у анотованих справах «Одесского мартиролога» та про одного в архівній справі. Інформацію про інших 8 осіб наведено у таблиці, яку складено на основі газетної публікації⁶:

Ступак Лука Данилов	Був дільничним наглядачем за царату. Під час перебування добровольців в Одесі служив у державній варті. Арештований й доставлений до ОГНК селянами села Анатоліївка Одеського повіту, де займався контрреволюційною агітацією. Під час обшуку знайдено білогвардійську літературу.
Гайдук Володимир Казимиров	Офіцер доброармії. Підробивши печатку мінського революційного комітету й приховавши свою приналежність до білих, втерся з провокаційною метою до білоруської секції комуністичної партії, але зразу ж був в'язаний й арештований.
Булак Іван Васильєв	Колишній помічник начальника київської, потім одеської тюрми. Був агентом контррозвідки. У тюрмі знущався з політичних в'язнів.
Литвинов Степан Іванов	Викладач морехідного училища. Запеклий противник радянської влади. Вів контрреволюційну пропаганду серед моряків торгового флоту, закликаючи їх до виступу проти більшовиків. За добровольців написав донос на своїх колег по училищу. Був оголошений петроградською радою робітничих депутатів поза законом як провокатор, але звідти втік.
Самойленко Михайло Іванов	Колишній полковник. За білогвардійців був в Ананьєві командиром державної варті. Безпощадно розстрілював й переслідував комуністів та запідозрених у причетності до більшовизму.
Домбровський Ян Янович	Запеклий контрреволюціонер й активний противник Радянської влади. Служив у доброармії, після того білі залишили місто, обладнав завод для гоніння самогону, яким систематично спюював несвідомі елементи.
Де-Спілер Петро Олександрович	Колишній полковник. За добровольців був начальником карального загону, який було направлено до села Біляївка, де ним було розстріляно й повішено багато мирних громадян.
Шлігель Володимир Мошков	Студент-юрист. У 1919 році за Радянської влади був співробітником карного розшуку. У справах служби йому вдалося завести знайомства з відомими відповідальними працівниками-комуністами, яких за добровольців шляхом провокації видав контррозвідці і яких потім було замордовано.

Публікації цього розстрільного списку передувала свого роду передмова, у якій, зокрема, наголошувалось, що надзвичайна комісія є бойовим органом пролетарської революції, органом захисту робітників і селян від внутрішньої контрреволюції у всіх її видах, яка розпаленим залізом буде карати «всіх тих, хто хотів у передсмертних конвульсіях захопити в свої смердючі обійми пролетарську революцію».

Ще в березні, коли відбулась реорганізація НК після зміни її керівництва, було обіцяно що комісія буде провадити свою роботу відкрито, «на очах всього пролетаріату». Відповідно до цієї обіцянки й було надруковано цей список «душителів пролетарської революції, яким волею робітників і селян в особі своїх представників - колегії Одеської надзвичайної комісії було винесено вирок - розстріл».

Напередодні газета познайомила своїх читачів з ходом розслідування двох осіб з цього списку, які в архівному «Списку» вміщені за №№ 114, 156. Сьомого квітня в газеті було вміщено замітку про Петра Купарадзе, якого було заарештовано 19 березня. Публікація повідомляла що слідством було встановлено, «що Купарадзе за добровольців служив у контррозвідці, де брав активну участь в арештах комуністів. Коли у 1919 році радянська влада залишила місто, він на чолі контрреволюційного грузинського загону захопив владу у місті. Очною ставкою встановлено, що Купарадзе вимагав 10 тис. рублів за звільнення арештованого контррозвідкою колишнього співробітника НК Кінберга».

Ще 2 квітня помічник уповноваженого для боротьби з контрреволюцією таємно-оперативного відділу ОГНК Рацковський склав обвинувальний висновок, у якому після викладення всіх обвинувачень та показань свідків, зазначив, що «обвинувачений громадянин Купарадзе себе винуватим не визнає, думаючи цим покращити своє становище. Виходячи з усього вказаного, вважаю факт служби громадянина Купарадзе у контррозвідці й побитті комуністів встановленим, а тому пропоную застосувати до нього найвищу міру покарання - розстріл». Вже наступного дня колегія ОГНК постановила Купарадзе розстріляти⁷.

Дев'ятого квітня «Вісти/Известия» повідомили про арешт Надзвичайною комісією Всеволода Іноземцева, якого було звинувачено у тому, що він служив у добровольчій контррозвідці. Під час обшуку у нього на квартирі було знайдено вогнепальну зброю, три фотоапарати, 75 печаток, підроблений радянський мандат, листівка білогвардійців з назвою «Все за єдиную Русь» й багато інших документів, які слугують доказом його участі у контрреволюційній діяльності. Під час допиту Іноземцев зізнався, що служив у контррозвідці та працював з паперами й документами, які належали НК. Дізнання встановило, що Іноземцев, будучи членом контррозвідки, збирав відомості про діяльність радянських працівників, вирізки з газет виключно для антирадянської агітації й намагався підживити престиж Радянської влади.

Сьомого квітня помічник уповноваженого для боротьби з контрреволюцією Ткачук сформулював обвинувальний висновок, у якому, зокрема, вказав, що «на підставі всього викладеного пропоную застосувати вищу міру покарання, тобто розстріл». 15 квітня 1920 року колегія ОГНК, розглянувши справу В.В.Іноземцева, постановила «застосувати вищу міру покарання - розстріляти, майно конфіскувати»⁸.

У 1994 році ці дві особи, як і багато інших страчених у 1920 році, були реабілітовані.

Наступний розстрільний список було опубліковано 13 травня, у ньому нараховувалося 26 осіб, 12 останніх з яких обвинувачувалися у кримінальних злочинах. Цей список газета також супроводила коментарем, у якому, зокрема, наголошувалося, що «тут ми наводимо список негідників, які посміли свідомо здійснити брудну справу проти Радянської влади та яким було винесено вирок волею робітників і селян в особі представників колегії НК у вигляді вищої міри покарання». У травні газета «Вісти/Известия» ще 23 та 30 числа друкувала розстрільні списки, які нараховували 40 та 15 осіб відповідно. У цих списках є імена людей, які містяться в архівному «Списку» та щодо яких є анотовані справи у 3-му томі «Одесского мартиролога», а є імена, які зустрічаються вперше. Тому й досі залишається актуальним питання про доступ до протоколів засідань колегії ОГНК, які донедавна були «таємними» та будемо сподіватися вже стали доступними. Тільки в сукупності всі названі джерела можуть надати найбільш достовірну інформацію про червоний терор в Одесі у 1920 році.

На завершення розгляду цього питання пропонуються дві варіації до двох відомих історій. Перша варіація стосується «Дори», яка ніби то у 1919 році в одеській НК особисто закатувала чи то 400, чи то 700 осіб.

На першій сторінці архівного «Списку» серед інших звертають на себе увагу два прізвища - Гордон Веніамін Веніамінович та Гордон Марія Андріївна. Справа в тому, що в Одесі ще 1919 році широко відомим стало ім'я секретаря Одеської надзвичайної комісії

«Веньяміна», яке містилося під списками розстріляних осіб цією комісією. В ті часи досить поширеним було явище навіть в офіційних документах вказувати лише ім'я особи. У цих осіб звичайно було й прізвище, в даному випадку мова йшла про Веніаміна Сергеева. Також поширеним було явище замінити справжнє ім'я псевдонімом. Знову таки в даному випадку серед справжніх імен цієї особи фігурує прізвище - Бендетто-Гордон. 19 лютого 1920 року газета «Вісти/Известия» надрукувала повідомлення про арешт колишнього секретаря НК «Веньяміна» та його дружини. Вони обвинувачувалися у тому, що під час денікінської влади в Одесі почали співпрацювати з контррозвідкою й видавали їй комуністичних діячів. Цей факт не був поодиноким і можливо не був би вартим уваги, якби не згадка про його дружину. На жаль, ні імені, ні прізвища її в газетній публікації не було вказано, але наголошувалось, що вона розіграла роль видуманої у контррозвідці «Дори».

На початку березня в Одесі почав працювати Революційний трибунал, який на першому своєму засіданні розглядав саме справу «Веньяміна» та його дружини⁹. На жаль, три номери газети «Вісти/Известия» відсутні за цей період, можливо саме в них містилася ще якась інформація з цього питання, особливо щодо «Дори», стосовно реальності існування якої в літературі немає єдності. Також з першої сторінки архівного «Списку» звертає на себе увагу прізвище - Мартин Ейнов Фукс. Це прізвище фігурує ще в одній архівній справі ДАОО. У ній міститься рукописний друкований варіант статті О. Гороховської «Большевики в Одессе в 1917 г.», де в авторський текст внесені зміни, а саме: прізвища перших членів загальнономіського комітету РСДРП(б) - Кантора, Марголіна, Фукса, Спиридонова - були закреслені й написані інші, відомих діячів більшовицької партії¹⁰.

Ця суперечність була перенесена й на сторінки збірника «Октябрь на Одешине». Вже у надрукованій статті О. Гороховської знову наведені прізвища відомих більшовиків, а от щодо цих прізвищ вказаних Г. Ачкановим, то внизу зроблено помітку: «Іспарт. Відповідно до газети «Голос Пролетария», № 1 від 6 липня 1917 р. склад комітету був таким: Ол. Хмельницький, П. Заславський, Кантор, Марголін, Лашевич, Спиридонов, Фукс та три кандидати¹¹. Радянська історіографія цю проблему вирішила просто, називала тільки Хмельницького та Заславського. Все це пояснюється тим, що до складу першого комітету РСДРП(б) крім більшовиків було обрано й меншовиків-інтернаціоналістів й справжня назва його була «Одеський комітет більшовиків й соціал-демократів - інтернаціоналістів». Але вже у 1920 році такий стан речей не відповідав вимогам часу й тому доводилось вносити корективи, що й породжувало плутанину. До всього, стосовно інших партій та їх членів було розгорнуто репресії. Можливо така доля спіткала й названого Фукса, а можливо це була й інша особа. У всякому разі більшовикам-комуністам доводилось протягом всього часу свого панування весь час переписувати історію своєї ж партії та країни, якій вони й нав'язали це панування.

¹ Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. Р-107. - Оп. 1. - Спр. 62. - Арк. 1-5.

² Одесский мартиролог: Данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. / Сост. Л.В.Ковальчук, Г.А.Разумов. - Историко-мемориальное издание. - Одесса: ОКФА, 2005. - С. 320.

³ Вісти Одеського Губерніального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. - 1920. - 20 червня.

⁴ Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упор. Л.В.Ковальчук, Е.П.Петровський. - Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. - № 3.

⁵ Одесский мартиролог... - С. 191.

⁶ Вісти Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. - 1920. - 20 квітня.

⁷ Одесский мартиролог... - С. 288.

⁸ Там само. - С. 273.

⁹ Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. - 1920. - 5 березня.

¹⁰ ДАОО. - Ф. П-2. - Оп. 1. - Спр. 138. - Арк. 7.

¹¹ Ачканов Г. От Февраля к Октябрю // Октябрь на Одешине. Сборник статей и воспоминаний к 10-летию Октября. - Одесса, 1927. - С. 8; Гороховская Е. Большевики в Одессе в 1917 г. // Октябрь на Одешине... - Одесса, 1927. - С. 311.